

Jónás Frigyes

Nyelvészet és pedagógia a magyar mint idegen nyelv diszciplínájában

Az 1998-as szombathelyi Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián megkíséreltem felvázolni a magyar mint idegen nyelv alapvonalait. Egyes kollégákban már akkor is némi nyugtalanságot éreztem. Bennük a kérdés így vetődhetett fel: Miért foglalkozunk még mindig a diszciplína alapvonalával, amikor - a médiumok szerint is - növekszik a külföldiek részéről a magyar nyelv iránti érdeklődés. Továbbá: lényegében lezajlott a magyar mint idegen nyelv oktatásának intézményesülése, három-négy centrumban folynak kutatások is, amelyek már hoztak eredményeket, tanulmányok, kiadványok által fémjelezve, sőt létrejött - létrejövőben van efféle tanárképzés is.

Ha azonban alaposabban elemezzük a magyar mint idegen nyelv elméleti és gyakorlati tevékenységét, némi **diszparitást** tapasztalunk, amely a szakma fejlődésére is hatással van. Ráadásul az intézményes magyar mint idegen nyelvi oktatás lehetősége - az ösztöndíjas külföldiek elmaradása miatt - nagymértékben csökkent. Érdekes ellentmondás: a **magyar mint európai nyelv** szerepe az Európai Unió tagság közeledtével felértékelődik, s a magyartanulási igény megnövekedett, ám valószínűleg a **privát szférában** (nyelvviskolákban és egyedi oktatásban). Nyelvpolitikai tény, hogy a magyar mint idegen nyelv ún. **átfogó társadalmi szintű** faktora átstrukturálódott, s üzleti szempontok váltják fel a Szent István király óta oly magasztos kultúrmisszó szellemét: "Az idegeneket pedig gyámolítsd, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem máshol lakjanak". Az átstrukturálódás legnagyobb kárvallottja pl. a műszaki felsőoktatás magyar mint idegen nyelvi területe, ahol szinte elfogytak a külföldiek. Ők a MID műszaki szaknyelvi haladó szintű oktatását gondozzák, alapos, több évtizedes nyelvi- módszertani feldolgozással (ld. Folia-practico linguistica, Módszertani füzetek 7., 20. szám, idevonatkozó jegyzetek sora, szakmai konferenciák stb.). Ugyanezen folyamatot élte át a Nemzetközi Előkészítő Intézet, ma Magyar Nyelvi Intézet. Pedig ezen intézetnek **iniciatív érdemei** vannak a kezdő szintű magyar mint idegen nyelvi oktatásban, valamint a külföldiek felsőfokú tanulmányokra való szakmai felkészítésében. Sajátos játéka a sorsnak, hogy az intézet azon nyel-

vész-tanárai és nyelvkönyv-szerzői, akik évtizedek alatt kimunkálták, kiértelmezték módszereiket a tankönyvek megírására, csaknem intézményi felvevő piac nélkül maradnak, miközben a magyar mint idegen nyelv oktatása a nyelvviskolákban és még más, általunk át nem látható keretekben, a **szakszerűség hitelesíthetősége** nélkül folyik. Egyes nyelvviskolák már saját magyar mint idegen nyelvi tanárképzést indítanak. A tények önvizsgálatra, a társadalom privát szféráira is **kisugárzó arculat** megteremtésére intenek bennünket, azaz a diszciplína atomisztikus eredményeinek (mert vannak eredmények) koherens rendszerré való összedolgozására. Remélem, hogy e kérdések felvetésével nem vettem szelet, válaszzal pedig talán nem aratok indokolatlan vihart. Már csak azért sem, mert e keretek között én magam sem tudok a kérdéskörre kimerítő választ adni. De szerintem épp az ilyen konferenciák felvetései és válaszadási lehetőségei juttathatják mind közelebb a diszciplínát egyfajta **szakszerű összehangoltság** állapotához.

Kiinduló pontként a magyar mint idegen nyelv **diszciplínájának** definíciójára hivatkozom: "A magyar mint idegen nyelv az idegennyelv-oktatáshoz tartozó terület. **Módszerei** az általános és magyar nyelvészet eredményeinek közvetlen és interdiszciplináris (pszichológián, szociológián, pedagógián stb. keresztül való) alkalmazásában realizálhatók. Tananyagának forrása a magyar nyelv és a **magyar anyanyelvi oktatás** tananyaga. Módszereinek alapja az ún. **klasszikus idegen nyelvek** (világnyelvek) tanítási felfogása, de nem szakmai lemásolásuk. **Specifikuma** a magyar nyelv sajátos **tipológiájában**, tanári anyanyelvűségének és környezet-orientáltságának arányai-ban érhető tetten."¹

Vizsgáljuk meg most e meghatározás tükrében - korántsem a teljesség igényével -, hogy nyelvészet és pedagógia eredményei hogyan transzformálhatók a nyelvvel és tanulóival való bánásmód szférájában.

Figyelembe véve a nyelvtudomány feladatmegoszlását, kimondható, hogy az általános nyelvészet az emberi nyelv képességét vizsgálja, a leíró nyelvészet a természetes nyelvek leírásán fáradozik, míg az **alkalmazott nyelvészet** a konkrét nyelvalkalmazás területén.²

A magyar nyelv tanítása - az idegennyelv-oktatás részeként - konkrét nyelvalkalmazás, amelyben az alkalmazott nyelvészetnek centrális szerepe van. E szerepben az alkalmazott nyelvészet **kiindulhat a nyelv jelenségeiből**, amikor is a nyelvészeti elemzések anyagát az alkalmazáshoz való válogatással, feldolgozással és strukturálással teszi használhatóvá az oktatás számára. Ilyenek pl. a **frekvencia-vizsgálatok**, amelyek a nyelvi minimumok, alapstruktúrák, alapszókincs megállapításához vezetnek. Ezek a vizsgálatok általában az idegennyelv-oktatás tananyagkészítő és tanórai eljárásainak alapvetéséhez tartoznak.³

Közismert, hogy az idegennyelv-tanítás hatékonyságának növelését szolgálják a **kontrasztív nyelvészet** eredményei is, amelyek az anya- és idegen nyelv különbségeinek és azonosságainak megállapításával hozzájárulnak az idegen nyelv tanulási nehézségeinek csökkentéséhez.⁴

Az alkalmazott nyelvészet **kiindulhat a pedagógiából**, azaz a nyelvoktatásból és -tanulásból is. Az efféle elemzések segítik a nyelvtanulási folyamatokat javító módszerek és eljárások alkalmazását. Ilyen elemzés pl. a **nyelvi teszt-kutatás**, amelynek célja a nyelvi készségek (beszéd, megértés, írás, olvasás) vagy bármely nyelvi összetevő (szókincs, kiejtés, nyelvtan, helyesírás) szint-diagnosztikai vagy prognosztikai mérése.⁵ E kérdésben már csak azért is fontos a mielőbbi haladás, mert a **magyar állami nyelvvizsgák** szempontjainak **egységesítése** csak a magyar mint idegen nyelv tananyagainak efféle feldolgozása nyomán képzelhető el. E törekvésekben ajánlom a BME Nyelvi Intézet Módszertani Füzetek 20. számát.

Szólnunk kell a **hibaelemzés** hasznosságáról, amely a **statisztikai nyelvészet** módszereivel végezhető. Ennek nyomán juthatunk el a hibák okainak pszicholingvisztikai magyarázatához, amelyekből levezethetők a **hibaprofilaxis** stratégiái.

Végül nagyon fontosnak tartom az ún. **tanulói köztes nyelv** kérdését, amelynek kutatása az idegennyelv-oktatás, -kutatás szakirodalmában a cél nyelv mint második idegen nyelv területén régóta közismert. Mivel a magyar mint idegen nyelv a nyelvi kontaktus szempontjából egybeesik a fent jelzettel, e problémakör ismerete fontos szerepet játszhat diszciplínánk kutatásában, mivel erről nem igazán esik szó (csupán egy szakirodalmi megjelölést láttam a Magyar mint idegen nyelv tanári szak tantervi anyagában⁶) - szeretném lényegét röviden összefoglalni.⁷ Egy második nyelv elsajátításához a tanuló egy speciális rendszert alkot, amely bázis- és célnyelvi vonásokat egyaránt tartalmaz, de tartalmaz tőlük elütő jelenségeket is. Jellemzője pl. a rendszerszerűség, ugyanakkor a **célnyelvel szembeni önállóság**, ami kommunikációs stratégiák alkalmazását is lehetővé teszi. E speciális nyelvhasználat kialakulásának fő okaiként ugyancsak pszicholingvisztikai folyamatok jelölhetők meg, pl. a **más nyelvekből való transzfer**, amely a normától való eltéréseket okozhatja. Sok empirikus példa hozható, de ehelyett egy klasszikusnak ismert példát említek a magyarul tanuló francia anyanyelvű nyelvhasználatából, amikor a francia néma *h* analógiájára a magyar *h*-t is elhagyja, továbbá franciásítja a magyar nyelv hangsúlyviszonyait, így: "Áová nézek, áol járok, csak ezt látátom".⁸ De eredményezhetnek különbözőségeket a **nem megfelelő tananyagok** és gyakorlási formák, pl. "két darab virslit", "influenzám van" stb. (Ez érinti a grammatikalitás és az akceptabilitás elvét is!)

Tény, hogy a tanulói köztes nyelv fogalma magyarországi nem magyar anyanyelvű külföldiek magyar nyelvhasználatában jelen van.

A tanulói nyelv - eltéréseivel együtt - egyfelől pozitív tény, mert a tanuló önálló nyelvi valóságkezelési, produktivitási igényének jelzése. Létrejöttének oka: a környezet keltette kommunikatív követelmények és a saját nyelvi lehetőségek közötti **diszkrepancia feloldására** való törekvés, amely elsősorban **lingvisztikai eszközökkel** zajlik.⁹ Pl. "*aki nem lehet csinálni vele semmi*", értsd: akivel nem tud mit kezdeni, vagy (kontextustól függően) aki nem tud vele mit kezdeni; "*Tibi mindig szapszara én kává*", értsd: Tibi mindig elveszi (stílszerűen: lenyúlja) a kávémat. A második példa a józsefvárosi piac egyik külföldi eladójának pidginizáló magyar nyelvű megnyilatkozása.

A köztes nyelvet másfelől az elsajátíttatás eredményessége szempontjából negatívan kell értékelnünk, hiszen a tanárnak nem az a feladata, hogy a nyelvtudás hiányainak feloldására szolgáló kommunikációs stratégiákat tanítsa meg, hanem az, hogy épp a nyelvi hiányosságok lehetséges megszüntetésére törekedjék. Ha sokáig nem kerül sor a sikeres korrekcióra, fennáll a **fossilizálódás** veszélye. Ilyen megkövesedett köztes nyelvi adatok pl.: "*ott is van lehetőség*" (értsd: arra is van lehetőség); "*erről van szó, hogy...*" (értsd: arról van szó, hogy...) stb.

A fentiekből is kitetszik, hogy az alkalmazott nyelvészet kutatásai megkerülhetetlenek az idegennyelvi oktatásban, s ha a magyar mint idegen nyelv diszciplináját ilyen értelemben is **európaizálni** óhajtjuk, hangsúlyosabban kell teret adni a nyelvalkalmazás szempontjainak. Nem kell nyelvelméleteket kiagyalnunk, sem mindenáron kutatnunk a magyar leíró nyelvtant. A mi legfontosabb feladatunk az **alapkutatások** eredményeinek **transzformálása** a gyakorlati megvalósítás síkjaira. Ezen transzformációk nem kizárólagos, de alapvető eszköze az idegen nyelvek s így a magyar mint idegen nyelv oktatásában is a pedagógia. Hiszen ha a nyelvhez azért nyúlunk, hogy minél hatékonyabban oktassuk, elsősorban pedagógiai eszközöket vehetünk igénybe. Nyelvészet és pedagógia voltaképpen **az alkalmazott nyelvészet kettős közvetítő szerepén** keresztül társítható diszciplinánkban: egyfelől az elmélet és gyakorlat közötti, másfelől pedig a nyelvészet és nem nyelvészet (pszichológia, szociológia stb.) közötti közvetítőként.

Miféle alapvetést nyújtott az alkalmazott nyelvészet az idegennyelv-oktatásnak? Mindenekelőtt: a nyelvészeti modellalkotás és leírás eredményeinek közvetlen és interdiszciplináris egyedi és eklektikus kísérleteit az oktatás gyakorlatában. És ha ezek a kísérletek nem is tudják átfogni kimerítően az idegen nyelv elsajátíttatásának lehetőségeit, alapvetésként meghatározzák a **pedagógiai grammatikák** bázisait, amelyek viszont a nyelvtanítási módszerek fő jellemzőinek hordozói. Az alkalmazás tehát ismét csak a peda-

góiához, most épp a nyelvtanítási módszerekhez juttatott el bennünket. És a magyar mint idegen nyelv diszciplínájában szükség van a módszer fogalmának tisztázására, mert az e tárgyban az utóbbi időben megjelenő írások - és nagyon fontos, hogy efféle tanulmányok napvilágot látnak - viszont a problémakörben nem teremtenek világos helyzetet.

A **módszer fogalma** szűkebb és tágabb értelemben használható. Szűkebb értelemben az oktatás síkján zajló konkrét folyamatokat, tágabb értelemben pedig a tananyag kiválasztásának, felépítésének és tagolásának szakmai síkon meglevő faktorait (nyelvészetet, irodalmat, országismeretet) jelenti. A szakmai sík tényezői képezik azután a tanulási célok tartalmi alapjait. Az idegennyelv-tanulás két fő elmélet mentén bontakozik ki: a nyelvi szabályok tudatosítása által való elsajátításként (kognitív tanuláselmélet), valamint a nyelvi magatartások begyakorlásaként (behaviorista tanuláselmélet). Az egyes nyelveírési modellek - összekapcsolódva az említett tanuláselméleti elképzelésekkel - didaktikai-metodikai felfogásokat alakítottak ki az idegennyelvi oktatásban.

Az idegennyelv-oktatásban a tartalmat, vagy a célt, azaz a **Mit tanít-sunk?**-ot a **didaktika**, az oktatás módját, azaz a **Hogyan tanít-sunk?**-ot pedig a **metodika** szempontjai tükrözik. E két oldal adja az **idegennyelv-oktatás módszertanát**. A didaktikának figyelemmel kell lennie a társadalmi és pedagógiai adottságokra, azaz esetünkben a magyar mint idegen nyelv tanításának jelenlegi lehetőségeire, a saját szakmai hagyományokra, a képzési keretekre, a tanulói igényekre, a tanuláselmélet általános megállapításaira, míg a metodikának az oktatáselmélet megállapításaira kell figyelnie, amelyek a tanárt az oktatás tagolásához, az oktatás formáihoz, az oktatás eszközeihez és az oktatásszervezéshez juttatják el. E keretekben nem foglalkozhatok az egyes módszerbeni felfogások részletes elemzésével, ám mindenki előtt ismeretes, hogy meghatározó voltak az idegen s így a magyar mint idegen nyelv oktatásában tény.

Mindenesetre van egy **nemzetközi mainstream**, amelynek jellemzője a mérsékelt egynyelvűség, a segítő grammatizálás, a szituativitás és a kommunikatív irányultság. A módszerek alkalmazásának sikerét meghatározza a tanári személyiség, amelynek legfontosabb jegyei: kontaktusteremtésre való készség, rugalmasság a módszerek változatosságának kiaknázására, végül a nyelvtudás.¹⁰ A tanulói eredmények akkor javulnak, ha lehetőleg sokoldalú nyelvi hatás éri őket szituatíve és autentikusan, azonban mindig az érthetőség figyelembe vételével. Kétségtelen, hogy stimuláló körülményekkel javítani lehet a tanulás pszichikai vonatkozásait.

A legfontosabb módszerbeni irányzatok - tisztán vagy eklektikusan - felismerhetők az idegen nyelvek oktatásának tananyagaiban. Fontosnak tartom felismerhetőségük legfőbb kritériumait.

A **leckék** autentikus vagy szerzők által alkotott, grammatizáló vagy szintetizáló **szövegei** ugyanúgy jellemzik a módszertani felfogást, mint a **nyelvtan** explicit vagy implicit szabályokkal való **bemutatása**, a bemutatás sorrendisége, vagy épp az explicit nyelvtan teljes hiánya, továbbá a szemléltetés megléte vagy hiánya. Jellemzik a módszerbeli felfogást a **gyakorlattípusok**, de **az egyes leckék felépítésének** mozzanatai is. Egy-egy módszer legmeghatározóbb kritériuma mégis a **tananyag haladási menete**, amelynek mentén az oktatási célok a tananyag elemeinek (pl. nyelvtan, szöveg, készség stb.) kombinációi által érvényesíthetők. Vízválasztó módszertani alapelv pl., hogy a tananyagot növekvő komplexitású vagy ciklikus nyelvtani háttérrel funkcionálizálják-e a nyelvelsajátítás folyamatában.

A módszerbeni felfogásokat hagyományyszerűen az újabbak mindenhatóságát hirdető éles váltás jellemezte. A különböző módszerek empirikus egybevetése nyomán azonban - miután nem tudtak kimutatni jelentős eredménykülönbségeket - arra jutottak, hogy a tanítás módszere egyedül nem döntő a tanulás sikerében.¹¹ Helytelen lenne tehát azt várnunk, hogy a módszer majd mindent megold az idegen nyelv tanulásában. Ehelyett érdemes volna figyelni a nyelvtanítás-kutatás azon problematikájára, hogy különböző tanulók hogyan tanulnak idegen nyelvet különböző körülmények között.

A kérdés elemzése újabb kereteket igényel, ahol a magyar mint idegen nyelv definíciójának eddig még ki nem fejtett elemei is tárgyalandók. Megjegyzem azonban, hogy a definíció maga még nyelvpolitikai szempontokkal is bővíthető. Ennek szükségességét röviden most indokolnám, majd rátérnék néhány az indoklásból következő megállapításra.

A bővítés előfeltétele a magyar mint **anyanyelv** és magyar mint **idegen nyelv differencia-specifikájának** megállapítása. Miért fontos ez? Mert a kárpáti régiók kétnyelvűségben élő magyarságának magyar nyelvi oktatását a nemzetállami nyelvpolitikák időnként szeretnék a magyar mint idegen nyelv diszciplínájába utalni. Ha e célok a nyelvészet és a pedagógiai figyelmetlensége okán létjogosultságot nyernének, tágulna a határon túli magyarság asszimilációs lehetőségének köre. Be kell bizonyítanunk, hogy a magyar mint anyanyelv iskolai közvetítése **nyelvhasználati**, míg a magyar mint idegen nyelv oktatása **nyelvelsajátítási** tevékenységre irányul. E megkülönböztető jegyek megértése nyomán azután eldönthető az is, hogy a didaktika mely magyart tanulók számára tagolja be az oktatás folyamatába az **országismeretet**, s melyek számára a **magyarságismeretet**.

A magyart ott kell tanítanunk anyanyelvként, ahol létezik az ún. L₁ kultúra, s ott kell idegenként, ahol ennek hiányában az ún. L₂ kultúra nyit teret a nyelvtanulás számára.

A nyelvpolitika másik - diszciplínánkat érintő - szempontja közvetlenül kapcsolódik a gazdasághoz. A közép-kelet-európai államokba irányuló tökéletes magyar befektetések nyomán ugyanis felértékelődik a magyar nyelvű **üzleti kommunikáció** lehetősége, amely a magyar mint idegen nyelv oktatását is nagyobb szerephez juttatja.

A nyelvpolitika esélyt ad a magyar mint idegen nyelv **híd-szerepének** is a kárpáti régiók országaiban. Ha a magyar nyelvpolitika nemcsak okos, hanem bölcs is, magyarországi ösztöndíjat teremt a környező országok magyarjai mellett a nem magyar ajkú többségi nemzet fiataljainak is szakmai tanulmányokra. Ha itt tanulják a szakmát, itt ismerik meg a magyar nyelvet és kultúrát - higgyék el, elfogadják anyanemzetük számára is Magyarországot. Íme, nyelvészet és pedagógia meg tudja mutatni a magyar mint idegen nyelv területén is, hogyan lehet a kommunikatív szolidaritás **fölrendelt nevelési céljára** törekedni.

Hivatkozások

¹JÓNÁS F.: Elméleti és gyakorlati alapvonalak a magyar mint idegen nyelv oktatásában. In: Finnugor Világ II. évf. 5. sz.

²KÜHLWEIN, WOLFGANG: Bausteine zur Theoriebildung. In: Kühlwein-Rasch: Angewandte Linguistik. Positionen, Wege, Perspektiven. Tübingen, 13-37

³J. A. VAN EK: The Threshold Level, Council of Europe Strasbourg, 1975; továbbá: BALDEGGER-MÜLLER-SCHNEIDER: Kontaktschwelle, Europarat, Strassburg, 1980.

⁴EBNETER, THEODOR: Angewandte Linguistik. München, 1976, 6.2. fejezet

⁵HUGHES-PORTER: Current developments in Language testing. London, Academic Press, 1983.

⁶ÉDER Z.-HEGEDŰS R.-HORVÁTH J.-SZILI K.: A magyar mint idegen nyelv tanáriszak. In: A hungarológiai oktatás 1988. II. évf. 3. sz. 19-38.

⁷SELINKER, 1972 "Interlanguage" In: IRAL 10/3, 31-54.pp.

⁸FÜLEI-SZÁNTÓ E. - SZILÁGYI JÁNOS: A nyelvtanulásról. RTV-Minerva, Bp. 1975.81.l.

⁹PARIBAKHT, T.: Strategic Competence and Language Proficiency, 1985, in: Applied Linguistics 6. 132-146.pp.

¹⁰HEUER, H.-KLIPPEL, F.: Englischmethodik. Berlin, 1987

¹¹EDMONDSON, W. J.: Methode, Approaches, Principles and Practices. In: Knibbeler and BERNARDS (eds) New Approaches in Foreign Language Methodology, Mijmegen. AIMAV, 1984. 53-62.